

УДК 101.8.930

С. В. БережнаХарківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДУ В ГУМАНІТАРНІЙ ОСВІТІ:
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ**

Розглядаються особливості застосування порівняльного методу в гуманітарній освіті (на прикладі філологічних, історичних та етнографічних наук).

Ключові слова: порівняльний метод, гуманітарна освіта, компаративістика, аналогія, класифікація.

Рассматриваются особенности использования сравнительного метода в гуманитарном образовании (на примере филологических, исторических и этнографических наук).

Ключевые слова: сравнительный метод, гуманитарное образование, компаративистика, аналогия, классификация.

The article discusses the features of the comparative method in humanitarian education (in philological, historical and ethnological sciences).

Keywords: comparative method, a liberal education, comparative studies, analogy, classification.

Порівняння, як метод дослідження дуже часто застосовується в науках гуманітарного напрямку. В залежності від форм дослідження порівняльний метод має різні модифікації. Тому, інколи, можемо зустріти порівняльно-етнографічний метод, порівняльно-генетичний метод, тощо. Але, незважаючи на деяке «спеціалізоване» забарвлення порівняльного методу в різних науках, завжди він зберігає приблизно однакову логічну структуру та виконує схожі завдання.

Теоретичні розробки функціонування порівняльного методу в гуманітарних науках знаходяться в роботах А. Першиц, К. Бергман [5; 13].

Актуальним проблемам застосування порівняльного методу в історії присвячені роботи Г. Подкоритова, Д. Тош [6; 8], А. Тойнбі; в філології – В. Жирмунського, Е. Макаєва [1; 2], в етнографії – В. Маркарян, О. Шпенглер, тощо [3; 11].

Метою статті є: визначення місця гуманітарних знань в сучасному освітньому просторі; з'ясування особливостей застосування порівняльного методу в історії, літературознавстві, фольклористиці, тощо; аналіз здобутків та перспектив компаративістики з позицій європейського та світового досвіду.

Порівняльний метод в історії застосовується вже довгий час. Ми можемо згадати античні часи та роботи Геродота, Фукідида, Платона. В другій половині XX на початку XXI спостерігається тенденція на розмежування застосування порівняльного методу до явищ, які існують одночасно і до явищ різних періодів. Г. О. Подкоритов пише: «Явища можна порівнювати як у часі (по вертикалі), так і в просторі (по горизонталі). Історичний метод – спосіб порівняльного вивчення явищ, які розвиваються у часі. При порівнянні по вертикалі співставляють явища, які стоять на різних ступенях розвитку» [6].

Є. Л. Мелконян підкреслює, що будь-який просторово-горизонтальний розріз світової історії зіштовхує дослідника з одночасним співіснуванням товариств з якісно різним рівнем розвитку. Тому критерієм для порівняння історичних систем він пропонує вважати їх однотипність або різнотипність [4, с. 68].

Деякими дослідниками пропонується й інший спосіб класифікації видів порівняльного вивчення. Зараз в неоеволюціоністській науці часто застосовуються три види історичного порівняння і відповідно три види пояснення причин схожих порівняльних явищ. Наприклад, в етнографічній науці виділяють при порівнянні спільні риси, які стали результатом: 1) аналогічних умов розвитку; 2) генетичної спорідненості; 3) культурної дифузії.

Найбільш яскраво висловив цю точку зору літературознавець В. Жирмунський, який заявив що існують наступні види порівняння:

1. просте співставлення літературних явищ;
2. порівняння історико-типологічне, яке пояснює схожість генетично між собою не пов'язаних явищ схожими умовами суспільного розвитку;
3. порівняння історико-генетичне, яке розглядає схожі явища як результат їх генетичної єдності і наступних історично обумовлених відмінностей;
4. порівняння, яке встановлює генетичні зв'язки між явищами на основі культурної взаємодії.

Ці аспекти порівняльного дослідження, на думку В. М. Жирмунського, відображаються на методиці порівняльно-історичного аналізу [1, с. 194].

Інший літературознавець, Б. Н. Путілов, пише, що принцип такого поділення порівняльно-історичного дослідження може бути оскаржений, бо неможливо протиставляти типологічну (закономірну) і генетичну спорідненість.

В практиці дослідження фольклорної творчості народів, пише Б. Н. Путілов, «стало звичним розглядати ці три підходи як рівноцінні варіанти можливих рішень, вибір яких підказується в кожному конкретному випадку результатом дослідження; якщо доказано, наприклад, що це явище в фольклорі двох або декількох народів відноситься до часу їх етнічної єдності або відображається в фольклорі етносу, від якого ведуть своє походження ці народи, то питання

щодо типології само собою знімається, те ж саме відбувається, коли дослідник вважає, що він довів наявність запозичень» [7, с. 14].

Цей підхід в значній мірі спирається на теорію та практику порівняльного мовознавства. Але, в цій науці зараз спостерігається тенденція до зняття протиставлення типологічної схожості іншим видам. Б. Н. Путілов дійсно правий, коли стверджує, що якщо в деяких фольклорних явищах є факт генетичної спільності, то це не заперечує схожості типологічної – єдиної закономірності процесу розвитку цих явищ.

Наведені класифікації видів порівняльного методу скоріше відносяться не до операційної системи, а до теоретичних принципів, які знаходяться в основі цього способу дослідження. Форма порівняльного вивчення тут залежить від того, що вважається причиною схожості. Виходячи з цього висловлюється гіпотеза, і всі дії метода йдуть на підтвердження гіпотези. Наприклад, у випадку, якщо причиною схожості вважається спорідненість, то дослідження буде спрямоване на пошук доказів цієї спорідненості.

Основою будь-якої форми порівняльного методу є логічний спосіб порівняння. Але, по-перше, внаслідок складності процесу наукового порівняльного дослідження не означає застосування лише одного порівняння. По-друге, в залежності від вивчаємих об'єктів, цілей та способів дослідження, само порівняння може застосовуватися в різних формах. Нашим завданням є виділення логічних форм порівняльного методу, який є спеціальним для всіх або більшості суспільних наук.

Спробу виділення спільних форм порівняльного методу з логічної точки зору зробив німецький історик Т. Шідер. В роботі «Возможности и границы сравнительного метода в исторических науках» він виділяє: 1) порівняння за аналогією; 2) парадигматичне порівняння; 3) індивідуалізуючі порівняння; 4) синтетичне порівняння; 5) узагальнююче порівняння [10, с. 143]. Також він наводить приклади застосування цих типів порівняльного методу в німецькій класичній філософії.

Але Т. Шідер досить скептично відноситься до узагальнення та синтезу. Він вважає, що історичне узагальнення є не встановленим історичною закономірністю, а теоретичним узагальненням, є емпіричним, додатковим прийомом. Синтез є лише пошуком індивідуальностей. Метою всіх різновидів порівняльного методу, на думку Т. Шідера, є не пошук спільного, закономірного в історичних подіях, а вивчення лише індивідуальних рис цих подій.

Але, процедура порівняльного дослідження показує, що до структури порівняльного методу інколи входять і ті операції, основою або елементом яких є логічний спосіб порівняння (аналогія, класифікація, синтез). На це вказує А. І. Уваров «Порівняльно-історичний метод дозволяє історика в своїх аналізах широко користуватися іншими методами та засобами пізнання, тому що основою порівняльно-історичного методу є порівняння, яке пов'язано з більшістю логічних способів дослідження» [9, с. 173].

Таким чином, в залежності від того, який із способів застосовується в порівняльному вивченні, ми можемо проводити вказану вище класифікацію форм порівняльного методу.

Взаємозв'язки порівняльного вивчення з операціями аналогії, синтезу, класифікації та типологізації виражаються в тому, що схожість та різниця об'єктів можуть знаходитися шляхом цих операцій.

В нашій класифікації форм порівняльного методу декілька осторонь знаходиться історична компаративістика.

Дійсно, критерієм для виділення цієї форми метода не може бути просто його логічною структурою. Порівняльно-історичний метод якісно відрізняється від інших названих форм тим, що в його структуру входить принцип історичного розгляду об'єктів, або тимчасовий аспект дослідження. Порівняльно-історичний метод є різновидом історичного способу вивчення явищ і, як справедливо стверджує Г. А. Подкоритов, «порівняння стає тут не як самостійний засіб дослідження разом з іншими логічними операціями, а як засіб строго підпорядкований логіці історичного дослідження» [6, с. 124].

Звернемо увагу на структуру порівняльно-історичного методу. Г. А. Подкоритов підкреслює: «Порівняльно-історичний метод є історичним, тому що за його допомогою вивчається не будь-який одиничний стан об'єкта, а ті зміни, які він претерпів за весь час свого розвитку. Він є порівняльним методом, бо спирається на декілька споріднених фактів або ряд етапів розвитку одного й того ж явища. Ці два елементи порівняльно-історичного методу взаємопов'язані» [6, с. 124].

Завданням методу є знаходження схожості і відмінності в різних станах об'єкта або у споріднених об'єктах.

Історична компаративістика як метод широко розповсюджена як в природничих, так і в гуманітарних науках. Відомо, до гуманітарних наук порівняльно-історичний метод прийшов із мовознавства. Форми синхронного та діахронного порівняння вивчення об'єктів були також переписані із мовознавства до етнографії.

В лінгвістиці порівняльно-історичний метод застосовується для встановлення генетичної спорідненості мов на основі схожості мовних явищ. Головною теоретичною ідеєю порівняльно-історичного мовознавства було припущення про те, що сучасні мови є різними формами еволюції будь-якої однієї стародавньої мови, які є початковим станом для всіх мов, що входять до даної родини.

Як підкреслює Е. А. Макаєв: «... введене поняття прамови і методика його реконструкції дозволили представляти порівняльну граматику індоєвропейських мов як ланцюжок безперервної еволюції початкового стану аж до окремих індоєвропейських мов» [2, с. 11].

Для того, щоб пояснити схожість і відмінності в сучасних мовних формах, порівняльно-історичне мовознавство поєднує генетичний зв'язок «прамови» і сучасних мов, що пояснює специфічні риси сучасних мов та відхилення від основної риси розвитку. Остання представлена в тій мові, яка в найбільшій мірі відповідає реконструйованій моделі прамови.

При перенесенні порівняльно-генетичного методу в галузь культурно-історичних явищ, соціологи та етнографи ХІХ століття поставили собі завдання встановити етнокультурну єдність або культурну взаємодію різних народів. При цьому зберігається методика порівняльного мовознавства.

При проведенні співставлення культур різних народів – явищ матеріальної та духовної культури, в тому числі й мови, соціологи у випадках близькості народів у всіх або більшості компонентах культури робили висновок про їх спорідненість.

У випадках схожості лише в окремих елементах культури, особливо у випадках географічної спорідненості порівнювальних народів, робили висновок щодо культурної взаємодії, впливу одного народу на інший та запозиченнях. «Наприклад, – пише А. І. Першиц, – велике коло спільних культурних рис у аборигенів Австралії та Тасманії дозволяє зробити висновок щодо їх спорідненості, а окрема культурна схожість у аборигенів Північної Австралії та індонезійців (човни, люльки, деякі особливості символіки) приводять до висновку щодо запозичень. В обох наведених випадках, як і в мовознавстві, встановлюється джерело схожості та простежується його напрям, хоча за звичаєм історико-етнографічні дані менш однозначні, ніж лінгвістичні, та залишають більш широке поле для тлумачення» [5, с. 77].

У випадках специфіки історико-культурного матеріалу у порівнянні з матеріалом мовознавства, застосування порівняльно-історичного методу є дуже проблемним. Етнографи зіткнулись із так званою проблемою Гелтона, зміст якої полягає в питанні: чи можливо з впевненістю диференціювати різні джерела схожості культурних явищ, або всі схожі культури є історичні трансформації однієї «пракультури»? В межах еволюціоністської соціології цю проблему вирішити важко.

Порівняльно-історичне дослідження на базі теорії історичного матеріалізму принципово відрізняється від позитивістської трактовки порівняльного методу.

Поняття суспільно-економічної формації дає можливість бачити повторюваність в різних соціальних явищах, які знаходяться на одному ступені суспільного розвитку. Кожна суспільна формація наділена своїм шляхом розвитку, але специфічні закони кожної формації в той час є спільними для всіх явищ, які відносяться до певної стадії розвитку суспільства. Якщо об'єкти які досліджуються відносяться до кожної стадії соціально-економічного розвитку, то можливо їх дослідження «по горизонталі». Якщо вони якісно відмінні, то їх порівняльне вивчення може вестись іншим способом – по вертикалі». Е. С. Маркарян, розглядаючи цю проблему, пише, що у випадку «горизонтального» порівняльного вивчення історичних явищ поняття «суспільно-економічної формації» є тією спільною основою, до якої зведені порівнювальні соціально-історичні системи. Дослідник з'ясував належність системи до даної формації, може з'ясувати конкретні причини розходжень між однотипними системами або причини нетипових ознак.

Що стосується «вертикального» вивчення історії, то в даному випадку поняття суспільно-економічної формації, створює передумови для систематичного дослідження відмінностей між основними історично виробленими типами соціальних відносин і культури, в той час налаштовує дослідників на спільні закономірності і риси функціонування та розвитку якісно відмінних один від одного різномірних соціально-історичних досліджень [13, с. 199].

На думку істориків, фольклористів, етнографів, розгляд історії як закономірного процесу пов'язано з виробленням абстрактних теоретичних моделей суспільства, що дозволяє з'ясувати логіку розвитку останнього і перейти до пізнання явищ та змісту.

Підкреслимо, що проблема періодизації в історії – виділення стадій історичного розвитку – тісно пов'язані саме з проблемою типологізації, ми розділяємо точку зору цих авторів.

До характерних ознак застосування порівняльного методу в історії на сучасному етапі ми можемо віднести:

1. Появу видань з альтернативної історії;
2. Звернення науковців до історії з позиції багато перспективності;
3. Відтворення національної історії, спираючись на загальносвітовий досвід;
4. Акцентування уваги на мультикультурності суспільства.

Отже, в історичній освіті порівняння застосовується в двох напрямках: індивідуальному ракурсі, що дозволяє розглянути одиничні та особливі в певних фактах, діях історичних персонажів, явищ та узагальнюючому (синтетичному) напрямку, який дозволяє провести логічний ланцюжок умовивід до виявлення спільних закономірностей. Т. Шидер вказує: «Справжня плодотворність історичного дослідження вимірюється його здатністю за допомогою синтетичного порівняння з'ясувати нові, невідомі історичні індивідуальності або його здатністю наповнити абстрактні поняття певним історичним змістом» [10, с. 160].

Необхідність багатоперспективного підходу у вивченні історії була визначена Клаусом Бергманом у 70-х рр. ХХ ст. Він надає тлумачення багатоперспективності як «такої форми викладу історії, де якась історична ситуація висвітлюється з кількох – щонайменше двох перспектив, які репрезентують різні суспільні позиції та інтереси» [13, с. 310].

Саме в цей час зростає увага до гендерної, вікової, релігійної перспективи трактування історії.

Р. Стадлінг вказує «Якщо різні свідчення про ту ж подію пропонують різні перспективи, це зовсім не означає, що лише одна з версій є правильною. Деякі з них, коли не всі, можуть бути однаково обґрунтованими, відображаючи різні враження, контексти та цілі» [14, с. 141].

З ідеєю багатоперспективності в історії пов'язані наукові доробки вчених-істориків в галузі історії повсякденності. Тут головна увага приділяється відображенню подій, явищ та фактів в свідомос-

ті людини. Одним із акцентів стає порівняння джерел які видані державою та усних свідчень очевидців подій. Д. Тош пише: «Усна історія – унікальний інструмент для проникнення в процес. Вона відображає живий зв'язок між минулим і теперішнім, між індивідуальними спогадами і народною традицією, між «історією» і «міфом». Одним словом, усна історія – це сировина для соціальної пам'яті» [8].

Яскравим прикладом розриву між офіційною та «побутовою» історією є народним фольклор. Тому, важливе значення набуває міждисциплінарний підхід у вивчення минулого. Порівняльний аналіз історичних подій та пов'язаних з цим легенд, оповідань, часунок дозволяє надати цілісний образ епохи.

В наукових доробках з історії України наскрізною темою стає питання причетності України до європейського суспільства. Н. Яковенко, зробивши компаративний аналіз підручників з історії України вказує, що перевидання робіт еміграційної міжвоєнної та новосної україністики в 90-х рр. ХХ ст., яке сприймалися як «несвільшована» історія «...сприяли пере акцентуванню просторових уявлень на користь декларованої нам з 1920-х рр. «спокоєвничної європейськості» України. Разом з цим поверхово засвоєний «європеїзм» не демонтував канону давнішої «національної історії», що виразно дистанціювало себе від Заходу, ототожнюваного Польшею. Витлумачена на такий спосіб Україна постає як начебто частина Європи, а водночас начебто поза нею» [12, с. 241].

Автор звертає увагу, що в підручниках з історії спостерігається нерідко ототожнення понять «Європа» та «Захід» (у сенсі не так географічному, як вищому культурному» [12, с. 236]. Але автори вказують і на самотність території та нагадують про моменти, за які європейські країни повинні завдячувати Україні. А саме: за захист від кочівників, «мусульманської загрози» та більшовизму. Другий аспект, що згадується – це теза про те, що «Україна є життєвою Європи». Та остання наголошує на центральній ролі України у збереження спокою і рівноваги в Європі» [12, с. 239–240].

Але якщо в підручниках згадується Росія, то Україна постає як споконвічно європейська територія. Тобто, пише Н. Яковенко: «У певний спосіб чітко і категорично формулюється, ким ми не є, себто бачимо ще один рیمейк на тему «Україна – не Росія» [12, с. 234].

В європейських підручниках відношення до України різне. Так, в підручниках Великої Британії та Швеції побудованих за географічним описом українські землі не відносяться до концепції Європи. В підручниках Італії крім географічної ознаки спостерігається розподіл за ресурсами, тому Східна Європа (в тому числі й Україна) важлива для західноєвропейських країн, які залежать від них.

Зараз в історичній науці Італії спостерігається підхід, при якому на перший план висувається не національна чи європейська історія, а світова історія. Такий підхід спостерігається в Великобританії, де світовій історії відведено до 70% навчальних планів. У

Польщі, як і в Україні, навчання біля 70% часу викладання займає національна історія.

В Польщі науковці розглядають власну територію як європейську, таке ж ставлення і до України, Росії та Білорусії.

Отже, в презентації компаративних знань з історії європейські дослідники намагаються більше уваги надати спільним рисам, ніж відмінностям. Науковці, не забуваючи про особливості розвитку країн Європейського континенту (своєрідні ментальні звички та традиції, релігійні уподобання, система права), надають підґрунтя ідеї єдиного європейського будинку. Тому, було зроблено декілька спроб створити універсальний підручник для європейських країн. Наприклад, було видано ідентичні підручники для ФРН та Франції та розроблено для ФРН та Польщі.

Таким чином, порівняльно-історичне дослідження може виражатися в будь-якій логічній формі, при застосуванні історичної аналогії, класифікації, типологізації та синтезу. Ще раз підкреслюємо, що історична компаративістика як метод не є логічно особовою формою порівняльного методу. Але включення в будь-яку логічну форму метода принципу історизму може змінити характер дослідження, тому ми вважаємо за доцільним виділити історичну компаративістику в особливу форму порівняльного методу.

Бібліографічні посилання

1. Жирмунський В. М. Порівняльне літературознавство / В. М. Жирмунський. – К., 1997.
2. Макаєв Е. А. Загальна теорія порівняльного мовознавства / Е. А. Макаєв. – К., 1987.
3. Маркарян Е. С. Очерки теории культуры / Е. С. Маркарян. – М., 1969.
4. Мелконян Е. Л. Проблеми порівняльного методу в історичному знанні / Е. Л. Мелконян. – Єреван, 1991.
5. Першиц А. І. До проблеми порівняльно-історичного синтезу / А. І. Першиц. – К., 2004.
6. Подкоритов Г. А. Історизм як метод наукового пізнання / Г. А. Подкоритов. – Л., 1997.
7. Путілов Б. М. Методи порівняльного вивчення фольклору / Б. М. Путілов. – К., 2002.
8. Тош Д. Стремление к истине: Как овладеть мастерством историка / Д. Тош. – М., 2000.
9. Уваров А. І. Гносеологічний аналіз теорії в історичній науці / А. І. Уваров. – К., 2003.
10. Шидер Т. Возможности и границы сравнительных методов в исторических науках / Т. Шидер // Философия и методология истории. – М., 1977.
11. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Всемирно-исторические перспективы / О. Шпенглер. – М.: Прогресс, 1998. Т. 2.

12. Яковенко Н. Просторові координати підручників історії України (самодостатність у «Європі» чи «від Європи»?) / Н. Яковенко // Історична освіта. Європейський та український досвід. – К.: 2010. – С. 227–243.
13. Bergman K. Handbuch Geschichtsdidaktik / K. Bergman. – В., 1997.
14. Stradling R. Teaching 20th century European History council of Europe Publishing, R. Stradling. – L., 2001.

Надійшла до редколегії 25.01.11

УДК 101.8

Б. В. Братаніч, Ю. С. Хоменко

*Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти*

ЗДОРОВ'Я ЯК ЦІННІСТЬ ЛЮДИНИ ТА СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ

Досліджено філософсько-освітні аспекти формування ставлення до здоров'я як до цінності. Обґрунтована роль культури здоров'я як соціальної та особистісної детермінанти такого ставлення.

Ключові слова: філософія освіти, культура здоров'я, цінність.

Исследованы философско-образовательные аспекты формирования отношения к здоровью как к ценности. Обоснована роль культуры здоровья как социальной и личностной детерминанты такого отношения.

Ключевые слова: философия образования, культура здоровья, ценность.

The philosophical-education aspects of forming of attitudes to health as a value are investigated. The role of health as a social and personal determinant of this attitude is grounded.

Keywords: philosophy of education, health culture, value.

Постановка проблеми. Сутнісні сили людини розглядаються як цінності. Тому і здоров'я, маючи статус інтегральної характеристики людини, перетворюється в цінність. Здоров'я – найбільш пріоритетна людська цінність. До того ж, здоров'я–цінність – це система. Її структурний інваріант можна представити в такий спосіб: переконання (цінності – цілі) – модули (цінності – програми) – життєві цінності (цінності – ресурси) – дійсність (цінність – середовище проживання). Це розуміється як механізм формування цінностей на шляхах розвитку здоров'я людини, а саме – цінності-задачі – цінності-програми – цінності-ресурси – цінності-середовище – цінності-